

Milieu

*diagnose
instrument*

VERENIGING VOOR MILIEU-ACCOUNTANCY

NEDERLANDSE ORDE VAN
ACCOUNTANTS-ADMINISTRATIECONSULENTEN

Inhoud

Voorwoord	3
1. Inleiding	5
1.1 Achtergrond Milieu Diagnose-instrument en introductie milieucountancy	5
1.2 Totstandkoming, doel en doelgroep van het Milieu Diagnose-instrument	6
1.3 Gebruik van het Milieu Diagnose-instrument	6
1.4 Resultaat van de invulling	7
2. Signaleringsfunctie van de accountant	8
2.1 Vragen van cliënten	8
2.2 Voorbeelden samenhang milieuaspecten en bedrijf	8
2.3 Branchespecifieke aspecten	9
3. Milieu vanuit het takenpakket van de accountant	10
3.1 Milieuaspecten en richtlijnen	10
3.2 Jaarrekening	12
3.3 Administratieve organisatie/informatievoorziening/specifieke documenten	16
3.4 Adviesfunctie algemeen (koop en verkoop, bodem, due diligence)	17
3.5 Adviesfunctie fiscaal en subsidietechnisch	17
4. Diagnose-instrument	18
4.1 Stap 1: branchecluster & milieu	18
4.2 Stap 2: checklist bedrijf & milieu	26
4.3 Stap 3: checklist jaarrekening & milieu	33
4.4 Stap 4: advisering door accountant	39
Bijlagen	
A. Milieukennis (hoofdpijnen)	42
1. Wet Milieubeheer en andere wetten en regelingen	42
2. Milieu(jaar)verslag, maatschappelijk verslag en verificatie	47
3. Milieuaansprakelijkheid en verzekering	48
4. Milieusubsidies en faciliteiten	49
5. Milieuheffing	50
B. Literatuur	51
C. Adressen en websites voor nadere informatie	52

Aan de totstandkoming van deze Praktijkhandreiking is de grootste zorg besteed. Het Koninklijk NIVRA, de NOvAA noch de VMA of de auteur aanvaarden echter enige aansprakelijkheid voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen dan wel het gebruik van dit instrument. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen informatie houden zij zich gaarne aanbevolen.

© **Koninklijk NIVRA 2003**

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enigerlei wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere wijze, zonder voorafgaande toestemming van het Koninklijk NIVRA.

Voorwoord

De belangstelling voor milieuaspecten bij ondernemingen is de laatste jaren groeiende. Enerzijds is dit een gevolg van de toenemende regelgeving en voorschriften op dit gebied. Anderzijds staat het milieu als een van de peilers van maatschappelijk verantwoord ondernemen hoog op de agenda. Het Koninklijk NIVRA is op dit gebied ook reeds geruime tijd actief.

De Platformcommissie MKB heeft in het kader van deze activiteiten besloten tot een praktische uitwerking te komen van de rol die de accountant werkzaam in het MKB op het gebied van milieuaspecten kan vervullen. Een zekere basiskennis van de belangrijkste milieuaspecten die een rol spelen voor ondernemingen is heden ten dage een noodzaak voor een goede functie vervulling van de accountant in het MKB. Daarom is in samenwerking met de Vereniging voor Milieuaccountancy (VMA) en de Nederlandse Orde van Accountants Administratieconsulenten (NOvAA) een Milieu Diagnose-instrument ontwikkeld. Auteur van deze Praktijkhandreiking is de heer E.J.D. Leenderts AA MA. De heer Leenderts is milieuaccountant, partner bij De Zeeuw & De Keizer Accountants en voorzitter van de VMA.

Het Milieu Diagnose-instrument heeft als doel de accountant bij de uitvoering van zijn reguliere opdracht inzicht te geven in de relevante milieuaspecten van een bedrijf. Milieuaspecten kunnen een grote invloed hebben op de werkzaamheden van de accountant in het kader van de jaarrekening. Het verschaffen van inzicht gebeurt door middel van een zogenoemde "quick scan". Voor de toepassing van deze quick scan is geen diepgaande milieutechnische kennis vereist. Het Milieu Diagnose-instrument richt zich op de belangrijkste milieuaspecten in relatie tot de reguliere werkzaamheden van de accountant in zijn rol als eerste aanspreekpunt en adviseur van de ondernemingsleiding. De onderkenning van de mogelijke financiële gevolgen van deze milieuaspecten staat hierbij centraal. De quick scan milieukennis kan bij het verwerven van de noodzakelijke basiskennis voor het uitoefenen van de accountantsfunctie behulpzaam zijn.

Na de met behulp van het Milieu Diagnose-instrument gestelde diagnose kan – afhankelijk van de specifieke kennis van de betreffende accountant – inschakeling van een milieu-accountant of andere expert noodzakelijk blijken.

Het NIVRA verwacht met deze Praktijkhandreiking de accountants werkzaam in het MKB een instrument ter beschikking te stellen waarmee zij hun rol op het gebied van de beoordeling van of advisering over milieuaspecten bij hun cliënten goed kunnen invullen. Opmerkingen en/of suggesties naar aanleiding van het gebruik van deze Praktijkhandreiking zijn uiteraard van harte welkom.

drs. R.G. Bosman RA

directeur beroepsontwikkeling en reglementering

1

Inleiding

1.1 Achtergrond Milieu Diagnose-instrument en introductie milieuaccountancy

Het Milieu Diagnose-instrument is ontwikkeld door de Vereniging voor Milieuaccountancy (VMA) in opdracht van de Platformcommissie MKB van het Koninklijk NIVRA en in samenwerking met de NOvAA. Het instrument is bestemd voor accountants werkzaam in het MKB. De VMA en de beide accountantsorganisaties zijn ervan overtuigd dat (basis)milieukennis noodzakelijk is in het reguliere accountantswerk. De beschikbaarheid van deze kennis valt in de praktijk echter tegen. Deze uitgave beoogt daarin verandering te brengen.

De VMA is opgericht in 1992. De vereniging is een samenwerkingsverband van gespecialiseerde accountants op het gebied van milieu en een informatie- en discussieplatform voor geïnteresseerde niet-accountants. De VMA wordt door de accountantsorganisaties in Nederland gezien als denktank op het gebied van milieuaccountancy.

Milieuaccountancy is een specialisatie die zich van de reguliere accountancy onderscheidt door de specifieke kennis van milieuaspecten in een onderneming in relatie tot de financiële gevolgen en de wijze waarop deze hun invloed kunnen hebben op de accountantswerkzaamheden.

Milieuaccountants in Nederland zijn verenigd in de VMA. De titel milieuaccountant is een gedeponeerde woordmerk en mag uitsluitend worden gebruikt door de VMA-leden, die een postdoctorale opleiding milieuaccountancy met goed gevolg hebben afgerond. De milieuaccountant is daarbij geschoold in (milieu)wetgeving, milieugrondslagen, verslaglegging en certificering, alsook in het gebruik van controlemiddelen die zijn toegesneden op milieuproblematiek. Het gaat hierbij om de toepassing van bestaande instrumenten om de milieuaspecten en de gevolgen voor de verslaggeving in kaart te brengen en die kunnen worden gebruikt voor de advisering met betrekking tot het oplossen, het beheersen en het voorkomen van problemen.

De milieuaccountant kan advies geven bij het opzetten en onderhouden van stoffenregistraties en zorgsystemen, kan milieuverslagen opstellen, kan bodemsaneringen financieel en fiscaal begeleiden en kan functioneren als wegwijzer in het woud van wettelijke regelingen en subsidies. Het werkerterrein van de milieuaccountant is dus breed en ook gericht op de ondersteuning van collega's bij hun werkzaamheden.

Milieuaccountants zijn niet alleen werkzaam als openbaar accountant, maar ook bij de overheid (zoals de ministeries van VROM, Financiën

en Justitie). Analoog aan de FIOD is er de VROM-IOD waar onder meer milieuaccountants zijn betrokken bij het onderzoek naar zware milieucriminaliteit.

1.2 Totstandkoming, doel en doelgroep van het Milieu Diagnose-instrument

Deze uitgave is tot stand gekomen na overleg tussen NIVRA, NOvAA en VMA, met als doel de accountant inzicht te geven in de relevante milieuaspecten van een bedrijf bij de uitvoering van een reguliere opdracht. Gekozen is voor de beproefde methode van de quick scan, zodat zo veel mogelijk recht wordt gedaan aan de praktische toepasbaarheid.

Voor sommige accountants is deze uitgave wellicht een eye-opener. Voor de accountants die regelmatig milieuaspecten tegenkomen bij hun werkzaamheden is het Milieu Diagnose-instrument een snelle methode om tot de meest essentiële milieurelevante aspecten van een opdracht door te dringen.

Voor de toepassing van deze quick scan is geen diepgaande milieutechnische kennis vereist. Het Milieu Diagnose-instrument richt zich op de belangrijkste milieuaspecten in relatie tot de reguliere werkzaamheden van de accountant in zijn rol als "huisarts", waarbij de onderkenning van de mogelijke financiële gevolgen van deze milieuaspecten centraal moet staan.

De accountant wordt niet geacht deskundig te zijn op milieugebied en kan niet verantwoordelijk worden gesteld voor de milieuprestaties van zijn cliënt. Hij dient echter wel de noodzakelijke basiskennis voor het uitoefenen van zijn functie te bezitten. De quick scan milieukennis in bijlage A kan hierbij behulpzaam zijn.

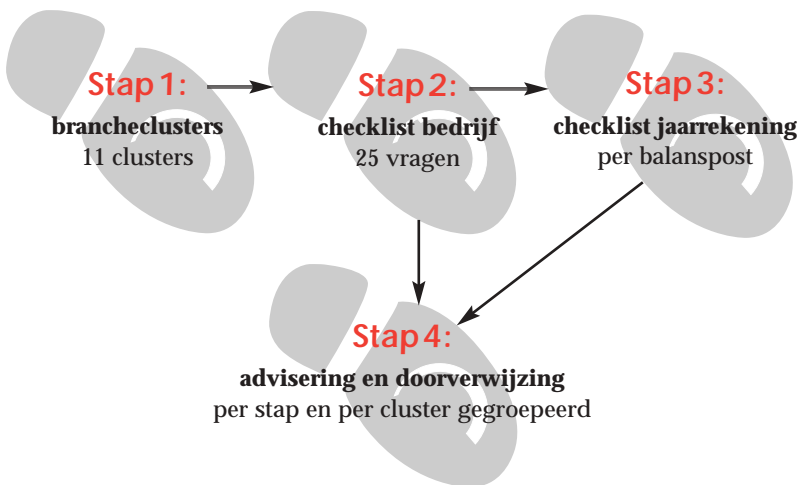
1.3 Gebruik van het Milieu Diagnose-instrument

Het Milieu Diagnose-instrument kan worden gebruikt bij zowel samenstellings-, beoordelings- als controleopdrachten in het MKB. De quick scan heeft een signalerende functie voor de accountant en kan zowel worden gebruikt als voorbereiding op de bespreking met ondernemers als voor het verkrijgen van indicaties van voor de reguliere accountantswerkzaamheden relevante milieuaspecten.

Voor de accountant is het allereerst van belang de belangrijkste milieuaspecten van de branche van zijn cliënt te kennen.

Het Milieu Diagnose-instrument bestaat uit vier stappen. In stap 1 wordt een branchecluster gekozen, waarmee kan worden aangegeven welke vragen uit stap 2 voor de desbetreffende branche van belang kunnen zijn. Stap 2 bestaat uit een vragenlijst van ongeveer 25 vragen die de accountant doorneemt met de ondernemer. Per vraag is aangegeven voor welk onderdeel van de jaarrekening in stap 3, het antwoord van belang kan zijn. Het gaat hierbij om indicaties. Stap 3 behandelt de jaarrekening post voor post en geeft aan welke milieuaspecten van toepassing zijn bij de desbetreffende opdracht en of deze aspecten gevolgen kunnen hebben voor het resultaat. In stap 4 tenslotte wordt de relatie gelegd met de advisering en worden de vervolgstappen aangegeven.

De vier stappen kunnen als volgt schematisch in beeld worden gebracht.

1.4 Resultaat van de invulling

Het Milieu Diagnose-instrument biedt de accountant handvatten voor zijn werkzaamheden in het kader van de jaarrekening (stap 3) en voor de advisering (stap 4) aan de desbetreffende organisatie. Tevens wordt de klantspecifieke kennis van de accountant vergroot, aangezien het bedrijf op een gestructureerde manier wordt doorgelicht.

2 Signaleringsfunctie van de accountant

2.1 Vragen van cliënten

De milieukennis in het MKB is beperkt. Door het ontbreken van staffuncties wordt deze kennis door derden aangevuld. Vaak is de accountant voor die bedrijven zowel vraagbaak als huisarts met een doorverwijzende functie.

2.2 Voorbeelden van de samenhang tussen milieuaspecten en bedrijf

Onderstaand enkele voorbeelden waarbij de latente milieuproblematiek plotseling zichtbaar wordt.

Vergunningen (continuïteitsproblemen)

Hieronder wordt verstaan alle problematiek, zoals bij de aanvraag of herziening van vergunningen, bij (de verplichting tot) bodemsanering en bij andere zaken die ernstige gevolgen kunnen hebben voor de continuïteit van het bedrijf, bijvoorbeeld een productiebeperking.

Alle vormen van overdracht van onroerende zaken

De koop of verkoop van onroerende zaken, al of niet in relatie met de aan- of verkoop van (gedeelten van) een bedrijf is vaak aanleiding om nader onderzoek te doen naar milieuzaken, zoals bodemverontreiniging of aanwezigheid van asbest. Ook de overdracht in de familiesfeer kan leiden tot nader onderzoek, meestal om de (fiscale) waarde van het bedrijf te bepalen. Met name in het MKB wordt de latente milieuproblematiek dan manifest en kan grote financiële gevolgen hebben.

Ver-, her en nieuwbouw

Omdat een bouwvergunning is gekoppeld aan de milieuvergunning, zal bij bouwactiviteiten bodemonderzoek noodzakelijk zijn.

Handhavingsacties

De resultaten en de gevolgen van bezoeken door handhavende instanties kunnen aanleiding zijn tot nader onderzoek op milieugebied.

Calamiteiten

De gevolgen van bijvoorbeeld explosies of brand en de hierbij vrijgekomen stoffen hebben hun weerslag op het bedrijf en geven (te laat) alsnog de milieurisico's aan.

Milieuverzekeringen

Met name de milieuaansprakelijkheid is van belang, omdat deze gelet op de financiële omvang grote gevolgen kan hebben voor het bedrijf. Ook is van belang op welke polis (thans) is verzekerd. Een analyse van de verzekeringsportefeuille kan hierover duidelijkheid verschaffen. Aangezien in de meeste polissen inmiddels de milieuaansprakelijkheid is uitgesloten (in verband met de apart af te sluiten milieuschadeverzekering), kunnen de (onverzekerde) financiële gevolgen aanzienlijk zijn.

2.3 Branchespecifieke factoren

De milieuproblematiek verschilt per branche, maar binnen een branche vormen de verschillen een variatie op een thema. Het is van belang om op voorhand te weten welke milieuaspecten voor een bepaald bedrijf relevant zijn. Het voordeel van een branchegewijze benadering is dat deze milieuaspecten op een zo praktisch mogelijke wijze kunnen worden onderkend zonder (nog) te diep te hoeven ingaan op het (desbetreffende) bedrijf. In stap 1 worden alle bedrijven ingedeeld in 11 clusters met een gemeenschappelijke milieuproblematiek en worden deze milieuaspecten benoemd.

Risicovolle bedrijven vindt men met name in branches waarin wordt gewerkt met gevaarlijk afval of waarin gebruik wordt gemaakt van gevaarlijke bedrijfsprocessen. Het bestaan van dergelijke risico's is niet zozeer van belang. Het gaat er met name om hoe deze risico's worden beheerst door de bedrijfsleiding. Hoe sterk is de organisatie rondom het milieu, analoog aan de AO/IC in samenhang met de financiële verslaggeving.

Het ontbreken van milieuzorgsystemen met name in het (midden-) kleinbedrijf is nog geen indicatie dat het management de milieuaspecten niet beheerst. De accountant moet zich er van vergewissen dat de relevante milieuaspecten duidelijk in kaart zijn gebracht, door het bedrijf worden beheerst en op een juiste wijze in de jaarrekening zijn verwerkt.

Milieu vanuit het takenpakket van de accountant

Milieuaspecten kunnen een grote invloed hebben op de werkzaamheden van de accountant in het kader van de jaarrekening. De vertaling van deze aspecten wordt weergegeven in stap 3, waarin per balanspost door middel van vragen de mogelijke milieuaspecten kunnen worden behandeld.

Volgens de in de bundel Richtlijnen voor de Accountantscontrole opgenomen Handreiking voor de praktijkuitoefening (PS 1010) "De rol van milieuaspecten bij de controle van jaarrekeningen", zijn de milieuaspecten die van invloed kunnen zijn op de jaarrekening in een viertal groepen onder te verdelen.

- a. Vrijwillige of verplichte maatregelen die ten doel hebben schade aan het milieu te voorkomen, te beperken of te herstellen, en/of het voorkomen van de uitputting van vernieuwbare en/of niet- vernieuwbare hulpbronnen.
- b. Gevolgen van overtreding van wet- en regelgeving.
- c. Gevolgen van milieuschade die is toegebracht aan derden of aan natuurlijke hulpbronnen.
- d. Gevolgen van wettelijke aansprakelijkheid van het bedrijf voor handelingen van derden.

Tijdens de controlewerkzaamheden moet met deze groepen rekening worden gehouden.

Hierna wordt, na een korte uitleg over de milieuaspecten en de richtlijnen, per balanspost van de jaarrekening aangegeven welke milieuaspecten hierop betrekking kunnen hebben. Dit overzicht kan worden gezien als basiskennis alvorens het Milieu Diagnose-instrument te hanteren.

3.1 Milieuaspecten en richtlijnen

Een bedrijf zal allereerst proberen geen milieurisico's te lopen. Wanneer een bedrijf hieraan niet ontkomt, zal worden getracht de risico's te verminderen, de schade te herstellen of de financiële gevolgen van de aansprakelijkheid over te dragen aan derden dan wel door juridische

afscherming (zoals algemene voorwaarden) zich te vrijwaren van mogelijke claims. In laatste instantie komt een verzekering aan bod, waarna niets anders resteert dan de aansprakelijkheid zelf te dragen. Schematisch weergegeven:

Milieurisico's

Keuze onderneming:

1. vermijden

2. verminderen

3. zelf dragen

4. overdragen aan derden:

4a. uitbesteden

4b. juridische bescherming

4c. verzekeren

Het niet voldoen aan wet- en regelgeving is primair de verantwoordelijkheid van het management. De gevolgen van het begaan van overtredingen of het plegen van misdrijven zijn derhalve op niemand anders af te schuiven. De hiervoor bedoelde aansprakelijkheid geldt alleen voor de wettelijke (milieu- en risico-) aansprakelijkheid.

Reeds in het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw zijn door accountantsorganisaties milieuaspecten aangewezen die van invloed zijn op de dagelijkse werkzaamheden van de accountant. Onder de verantwoordelijkheid van de accountant wordt daarbij mede begrepen het op een toereikende wijze in de jaarrekening verwerken van milieuaspecten.

De International Federation of Accountants (IFAC) heeft in maart 1998 een statement doen uitgaan met de naam "De rol van milieuaspecten bij de controle van jaarrekeningen", in de Richtlijnen voor de Accountantscontrole opgenomen als Practice Statement 1010. Op deze wijze is ook voor de Nederlandse accountant een handreiking voor de praktijk gegeven.

In juni 2002 is ontwerp-Richtlijn 400 gepubliceerd door de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ). Hierin zijn aanbevelingen opgenomen met betrekking tot in het directieverslag op te nemen informatie over maatschappelijk verantwoord ondernemen, waarvan milieu een onderdeel is.

3.2 Jaarrekening

3.2.1 Immateriële vaste activa

Bij de vaste activa in relatie tot milieu vallen allereerst de geactiveerde kosten van de milieuvergunningen op, waaronder een (verplichte) milieueffectrapportage (MER). Deze kosten kunnen als afzonderlijk (immaterieel) actief of als onderdeel van een (materieel) actief worden opgenomen. De activeringsregels tussen immateriële en materiële activa zijn echter verschillend.

De waardering van een immaterieel actief geschiedt volgens de gebruikelijke waarderingsregels (Besluit Waardering Activa en RJ-Richtlijnen 210 en 212), waarbij alleen daadwerkelijke uitgaven mogen worden geactiveerd. Bij de waardering van een materieel actief is de toepassing van andere grondslagen, zoals actuele waarde, mogelijk.

Op dit moment worden de mogelijkheden onderzocht voor het invoeren van verhandelbare emissierechten, welke als immaterieel actief zullen worden behandeld.

Conform alinea 224 van RJ-Richtlijn 210 dienen ontwikkelingskosten te worden geactiveerd als immaterieel vast actief indien aan bepaalde voorwaarden is voldaan en waarbij op de geactiveerde kosten de daarop betrekking hebbende subsidies in mindering worden gebracht. De kosten van onderzoek daarentegen dienen conform alinea 221 van dezelfde RJ-Richtlijn in de winst- en verliesrekening te worden verantwoord.

3.2.2 Materiële en vaste activa

Bij investeringen in milieuvriendelijke activa dient in de jaarrekening alleen rekening te worden gehouden met subsidies en niet met eventuele toepassing van de mogelijkheid tot willekeurige afschrijving. Deze fiscale faciliteit is in strijd met de regelgeving (RJ 212.216) en kan derhalve alleen in een fiscale balans alsmede in het fiscale resultaat als zodanig worden verwerkt.

Indien de gebruiksduur van een materieel vast actief in het boekjaar is gedaald vanwege nieuwe of toekomstige (milieu)regels of het ter beschikking komen van nieuwe technieken, dient de afschrijving in dat jaar opnieuw te worden bepaald aan de hand van die kortere gebruiksduur verhoogd met de inhaalafschrijving (lees: duurzame waardevermindering). Het milieuaspect voegt ecologische veroudering toe aan de reeds bekende technische en economische veroudering. Een en ander kan worden vastgesteld indien de indirecte opbrengstwaarde door genoemde oorzaken is gedaald.

De functie van de grond is van belang voor de verwerking in de jaarrekening. Op grond wordt in het algemeen niet afgeschreven tenzij de gebruikswaarde is of wordt aangetast. Indien door het gebruik de waarde daalt (bijvoorbeeld mijnbouw), dient de daling aan de gebruiksduur te worden toegerekend. De restwaarde kan eventueel nihil of lager zijn. In de meeste gevallen zal de gebruikswaarde of de functie van de grond voor het bedrijf niet zijn aangetast, uiteraard wel de verkoopwaarde.

Indien sprake is van een verplichting tot herstel (bodemsanering), dient een voorziening daartoe te worden opgebouwd in de gebruiks jaren en afzonderlijk van het actief te worden vermeld, met name als de omvang van de verplichting onzeker is.

Indien de vorming van de voorziening echter een rechtstreeks verband heeft met de waardevermindering van het actief kan de voorziening in mindering worden gebracht op het actief. Indien het actief een negatieve waarde krijgt, dient het saldo alsnog onder de voorzieningen te worden opgenomen (RJ 252.217).

De (vermoedelijke) aanwezigheid van bodemverontreiniging heeft meerdere gevolgen. Van belang hierbij is de mate waarin:

- het vermoeden van de verontreiniging is bevestigd;
- de omvang van de verontreiniging bekend en geclassificeerd is;
- de kosten van sanering redelijkerwijs zijn te bepalen of in te schatten;
- de onderneming aansprakelijk is;
- het bedrijf besloten heeft om tot sanering over te gaan en op welk tijdstip;
- de grond een functie vervult in het bedrijf.

Op basis van bovengenoemde punten zal de ondernemingsleiding een keuze moeten maken uit de gevolgen die de bodemverontreiniging heeft voor de jaarrekening, die vervolgens door de accountant wordt getoetst. Deze mogelijkheden kunnen als volgt worden weergegeven:

- geen enkele vermelding;
- vermelding in de toelichting onder de niet uit de balans blijkende verplichtingen;
- verwerking in de jaarrekening als voorziening;
- verwerking in de jaarrekening als schuld.

Het bestaan van een vermoeden van bodemverontreiniging is voor de ondernemer doorgaans onvoldoende om tot enigerlei vermelding in de

jaarrekening over te gaan. De accountant dient er echter wel rekening mee te houden dat alle bekende en relevante informatie, voor zover van materieel belang voor het beeld van de jaarrekening, op enigerlei wijze moet worden verstrekt.

Voor de achtergrond van de hierop betrekking hebbende wetgeving wordt verwezen naar bijlage A, met name onderdeel 1.

3.2.3 Financiële vaste activa

Met betrekking tot financiële vaste activa moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid van vermogensverlies, doordat milieuaspecten het eigen vermogen van bijvoorbeeld deelnemingen kunnen beïnvloeden. Daarbij is de jaarrekening van de desbetreffende deelneming een gegeven, maar deze kan wellicht nader worden bestudeerd met bijvoorbeeld de gevolgen van bodemverontreiniging en milieuaansprakelijkheid in het achterhoofd.

3.2.4 Vlottende activa

Bij de vlottende activa doet de milieuproblematiek zich voor bij de post voorraden. Er moet rekening worden gehouden met het aspect negatieve waarde van de voorraad, waarbij de voorraad geen opbrengst maar een kostenpost vormt in de vorm van verwerkings- en afvoerkosten. In het algemeen kan worden gesteld dat hoe gevaarlijker de af te voeren stoffen zijn, hoe hoger de kosten zullen zijn en des te hoger het risico is dat deze stoffen buiten het legale circuit worden gebracht. De vervuiler kan hiervoor aansprakelijk worden gesteld. In dit verband wordt ook gewezen op RAC 240 De verantwoordelijkheid van de accountant voor het in acht nemen van fraude en onjuistheden in het kader van een opdracht tot controle van een jaarrekening.

Het hebben van vorderingen op bedrijven met een slecht milieu-management kan een verhoogd debiteurenrisico met zich meebrengen.

3.2.5 Eigen vermogen

Milieuaansprakelijkheid of -kosten kunnen het vermogen en daarmee de solvabiliteit aanzienlijk aantasten, wellicht zo ernstig dat de continuïteit van de bedrijfsvoering in gevaar komt.

3.2.6 Voorzieningen

Voor verplichtingen waarvan de omvang onzeker is (zoals bodemsanering), maar die redelijkerwijs zijn te schatten en waarvan de oor-

sprong zich bevindt in het boekjaar of in het voorafgaande jaar, dient een voorziening te worden gevormd.

Op dit moment kan er alleen een kostenequalisatievoorziening worden gevormd bij (periodiek) groot onderhoud en deze kan daarom niet worden gebruikt voor milieukosten.

Voor de fiscale aspecten van de vorming van een voorziening voor milieukosten in een specifiek geval adviseren wij een milieuaccountant of fiscalist te raadplegen.

3.2.7 Schulden

Het constateren van bijvoorbeeld bodemverontreiniging heeft ook gevolgen voor de zekerheden welke aan financiers zijn gegeven. Om de aantasting van de zekerheden te herstellen, is meer krediet nodig met hetzelfde (herstelde) onderpand of meer onderpand bij hetzelfde krediet.

Wanneer een bedrijf niet verzekerd is voor (eigen) milieu- en/of gevolgschade kan dit leiden tot schulden zonder verhaalmogelijkheid, hetgeen de financierbaarheid en daarmee de continuïteit kan bedreigen.

3.2.8 Niet uit de balans blijvende verplichtingen

Onder de niet uit de balans blijvende verplichtingen dienen alle materiële milieuverplichtingen te worden vermeld die redelijkerwijs niet zijn te schatten, maar waarvan het bestaan wordt aangenomen of is aangetoond.

Voorwaardelijke materiële verplichtingen op milieugebied, zoals claims, garanties en borgstellingen dienen separaat te worden vermeld.

3.2.9 Milieukosten en opbrengsten

Bij de milieupopbrengsten kan worden gedacht aan milieugerelateerde subsidies voor zover niet gesaldeerd op de vaste activa en de opbrengsten van afval.

Milieuaspecten hebben hun weerslag op juridische- en verzekeringskosten, afvoer- en verwerkingskosten, maar ook op de kosten van management (onderhoud van beheerssystemen en vergunningen).

3.2.10 Directieverslag

In het directieverslag wordt een uiteenzetting gegeven over de situatie per balansdatum, de gang van zaken in het boekjaar en de verwachtingen voor de toekomst. Volgens de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving 2002 (RJ 400.118b) is het directieverslag de aangewezen plaats

voor het verstrekken van milieu-informatie, zoals milieu(beleid), doelstellingen en resultaten. Uiteraard verschillen deze relevante specifieke onderwerpen per onderneming. Meestal wordt een aparte milieuparagraaf gebruikt, waarin ook milieukengetallen zijn opgenomen. Indien een apart milieujaarverslag wordt uitgegeven, wordt daarnaar verwezen.

3.2.11 Letter of Representation (LOR)

De accountant dient van de directie een bevestiging te krijgen dat alle milieuaspecten met een materieel effect op de jaarrekening toereikend zijn vermeld dan wel op toereikende wijze in de jaarrekening zijn toegelicht.

3.3 Administratieve organisatie/informatievoorziening/specifieke documenten

De betekenis die de accountant toekent aan de administratieve organisatie en interne controle bij financiële verantwoordingen is ook bij milieuaspecten van groot belang.

Het geheel of gedeeltelijk ontbreken van al dan niet gecertificeerde milieuzorgsystemen kan aanleiding geven tot nader onderzoek over de manier waarop milieuaspecten beheersbaar worden gemaakt.

Niet alleen in de financiële administratie zijn de gevolgen van de werking van milieuzorgsystemen te vinden. Correspondentie en rapportages inzake zorgsystemen en de handhaving ervan geven een indruk van de wijze waarop wordt voldaan aan de milieuwetgeving. Het antwoord op de schijnbaar simpele vraag of men in het bezit is van een geldige of afdoende milieuvergunning kan de accountant een andere kijk geven op de continuïteit van de onderneming.

Indien de financiële gevolgen van de milieuaspecten voor het bedrijfsproces van materieel belang kunnen worden geacht, dient de accountant de specifieke documentatie daaromtrent aan een nader onderzoek te (laten) onderwerpen teneinde zich een oordeel te kunnen vormen of, en zo ja in hoeverre deze aspecten van invloed zijn op zijn werkzaamheden en oordeel.

3.4 Adviesfunctie algemeen (koop en verkoop, huur, bodem, due diligence)

Milieuaspecten die de adviesfunctie van de accountant raken, zijn er legio. In de dagelijkse advisering dient rekening te worden gehouden met de financiële gevolgen van deze milieuaspecten.

Milieu speelt bij elke bedrijfsoverdracht wel een rol van betekenis. Als voorbeelden zijn te noemen: (elke transactie met) het bezit van onroerend goed, waarbij in taxatierapporten standaard eventuele kosten van bodemsanering niet worden meegenomen, de zogenoemde 'schone grond-verklaring', de kwaliteit en uitslag van een bodemonderzoek, de vastlegging van aansprakelijkheid voor milieukosten tussen partijen, de wettelijke informatieplicht van de verkoper en de wettelijke aansprakelijkheid voor bodemvervuiling en mogelijke (verplichte) sanering.

Ook in een huursituatie van bedrijfsmatig onroerend goed kan het vastleggen van de nulsituatie bij ingebruikname op een later tijdstip goede diensten bewijzen. Verplichte sanering is ook toepasbaar op gebruikers.

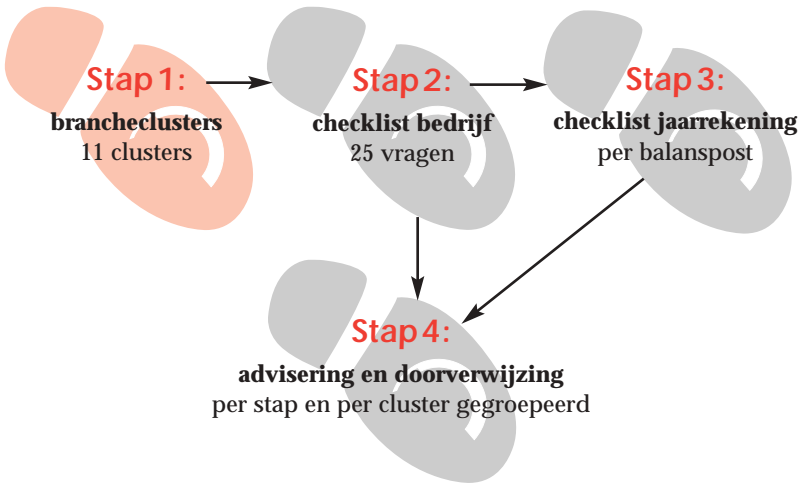
Voor de beheersing van milieurisico's is een zorgsysteem nodig. Een milieuaccountant kan adviseren bij de opzet en certificering van dergelijke systemen. Ook bij de integratie van een milieu-informatiesysteem kan de accountant toegevoegde waarde leveren.

3.5 Adviesfunctie fiscaal en subsidietechnisch

Er zijn specifieke fiscale regelingen inzake het vormen van een voorziening voor milieukosten. Daarnaast wordt door veel bedrijven gebruikgemaakt van investeringsregelingen, die een winstaf trek of een willekeurige afschrijving toestaan, zoals voor milieubedrijfsmiddelen (VAMIL en MIA), energiebesparende investeringen (EIA) (zie bijlage A onderdeel 5). Er zijn daarnaast tevens circa 1.000 milieugerelateerde subsidiemogelijkheden op regionaal, nationaal en Europees gebied. Raadpleeg voor nadere informatie een subsidieadviseur of een milieuaccountant.

4 Diagnose-instrument

4.1 **Stap 1: Brancheclusters & milieu** (met dank aan Ir. D.W.C. Mouwen)

De bedoeling van stap 1 is de accountant allereerst bekend te maken met de belangrijkste specifieke milieuaspecten die bij een bepaalde bedrijfstak een rol spelen.

Om een indruk te krijgen van de milieuproblematiek van een branche zijn alle bedrijven samengevoegd tot 11 clusters op basis van SBI-code en de overeenkomstige milieuaspecten. Vervolgens zijn deze clusters gekruist met 14 specifieke onderdelen van de milieuproblematiek, als zodanig gekozen omdat deze verplichte onderdelen vormen bij het verkrijgen van certificering.

Eerst worden de 14 onderdelen van de milieuproblematiek in alfabetische volgorde besproken. Daarna zal per branche telkens de belangrijkste milieuproblematiek worden weergegeven, eveneens in alfabetische volgorde. Telkens worden de gevolgen voor stap 2 weergegeven. Het is de bedoeling dat afhankelijk van de branche bepaalde vragen in stap 2 worden aangevinkt, omdat deze met name voor de desbetreffende branche van belang kunnen zijn.

Uitleg milieuaspecten per onderdeel

Aanvoer grond- en hulpstoffen

Dit aspect omvat de administratieve organisatie rond vervoersbewegingen, stoffenadministratie rond met name gevaarlijke stoffen, duidelijke verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden, ook in relatie tot calamiteiten. Bij veelvuldige transportbewegingen kan, al dan niet in samenwerking met anderen, sprake zijn van een transport of vervoersplan teneinde het aantal (auto)transportkilometers te reduceren, ook door gebruik van bijvoorbeeld vervoer per rail of via water.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 8, 10, 18 en 25.

Afvalproductie en -reductieplan

Dit aspect gaat met name in op de voorkoming van afval (preventie) en het gescheiden houden en afvoeren van afval. De administratieve organisatie rond elke afvalstroom, gevaarlijk of ongevaarlijk, is wettelijk verplicht en er is een relatie met de overheid en handhavende instanties. De regeling verpakkingen en verpakkingsafval kan van toepassing zijn, alsmede het Besluit wit- en bruingoed.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 8, 10, 18 en 25.

Afvoer diverse stoffen en producten

Dit aspect omvat de administratieve organisatie rond vervoersbewegingen, stoffenadministratie rond met name gevaarlijke stoffen en de relatie met de productieadministratie, duidelijke verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden, ook in relatie tot calamiteiten. Verhandelbaarheid van emissierechten kan bij dit punt in de toekomst ook een rol gaan spelen. Bij veelvuldige transportbewegingen kan, al dan niet in samenwerking met anderen, sprake zijn van een transport- of vervoersplan teneinde het aantal (auto)transportkilometers te reduceren, ook door gebruik van bijvoorbeeld vervoer per rail of via water.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 7, 8 en 25.

Bedrijfsvoering

Het aspect bedrijfsvoering legt met name de nadruk op controleerbaarheid, vergunningverlening en certificering. Zonder aanwezigheid van certificering, hetgeen niets hoeft te zeggen over de kwaliteit e.d., moet stringenter worden gelet op een goede administratieve organisatie en een calamiteitenplan (veiligheidsgarantierisico). Mogelijk valt het bedrijf on-

der een van de milieuconvenanten (zoals zuivel, metaal-electro, papier en karton), waarin afspraken zijn gemaakt om de milieubelasting van de branche te verminderen. Voor afzonderlijke bedrijven dienen daarvoor bedrijfsmilieuplannen (BMP) te worden opgesteld.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 1, 2, 3, 4, 10, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22 en 23.

Bodemverontreiniging en -beheer

Dit aspect gaat met name in op de aanwezigheid van (recent) bodemonderzoek, normering en conclusies, mogelijke deelname aan Stichting Bodemsanering Bedrijfsterreinen (BSB), saneringsproblematiek en de relatie met de overheid. Voorts zijn bodembeschermende maatregelen en onderhoud van belang. Ook is er een relatie met mogelijke verkoop, taxatie en bouwactiviteiten.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 13 en 24.

Energieverbruik

Dit aspect omvat een energiebesparingsplan, aandeel "groene" energie en de gevolgen, alsmede de mogelijkheid van warmte-krachtkoppeling. De milieuvergunning kan registratie-eisen bevatten. Er kunnen emissie-eisen van toepassing zijn voor stookinstallaties.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 18.

Grondstoffenverbruik

Dit omvat besparingsaspecten onder meer in relatie tot de 'Ladder van Lansink' (zie bijlage A), (afval)stoffen, (milieu)certificering herkomst grondstoffen, duidelijke verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden, ook in relatie tot calamiteiten en een calamiteitenplan.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 5, 8, 10 en 18.

In- en externe veiligheid

Dit aspect omvat rapportages, risico-inventarisaties en maatregelen ten behoeve van bijvoorbeeld brandpreventie, vluchtwegen, ARBO, legionellabeheersing, RSI, etc. Hieronder valt ook de voorlichting aan en overleg met de omgeving. Ook uit het Besluit risico's zware ongevallen (Brzo) kunnen verplichtingen voortkomen met betrekking tot dit aspect.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 5, 6, 11 en 13.

Luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)

Dit aspect omvat metingen, registratie, bedrijfsvoering en overige verplichtingen, zoals emissiereducerende maatregelen inzake geluid, geur en stof, alsmede de relatie met regelgeving en handhavers. Koel- en stookinstallaties kennen bijzondere administratieve en/of emissie-eisen. Denk bij verstoring ook aan lichthinder in de tuinbouw.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 13 en 18.

Opslag en afvoer van gevaarlijk afval

De bijzondere aspecten van gevaarlijk afval brengen specifieke wetgeving en maatregelen met zich mee. De organisatie dient te allen tijde elk milieurisico, gevaar of hinder voor de omgeving te voorkomen. Vervoer van gevaarlijk afval kent stringentere regelgeving en administratieve organisatie. Producent of degene die zich ervan ontdoet, blijft altijd zelf verantwoordelijk voor de afvalstroom.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 5 en 6.

Opslag grond en hulpstoffen, halffabrikaten en eindproducten

Dit aspect omvat de administratieve organisatie omtrent opslag van stoffen en het volgen van de CPR-richtlijnen (Commissie Preventie en Rampen) bedoeld voor het voorkomen van lucht, bodem- en (grond) waterverontreiniging, met een duidelijke verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden, ook in relatie tot calamiteiten en calamiteitenplan. Vanwege het gebruik van verpakkingen hebben de meeste bedrijven verplichtingen ingevolge de regeling verpakkingen en verpakingsafval of zijn zij aangesloten bij het verpakkingsconvenant.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 5, 8 en 18.

Procesbesturing en -bewaking

Dit aspect is een prominent onderdeel van de certificering, volledig technisch en een onderdeel waarin voor de accountant een relatie met derden-deskundigen ligt omsloten.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 11 en 12.

Speciale en bijzondere wet- en regelgeving en convenanten

Dit aspect omvat de mogelijke toepasbaarheid van speciale wetten, bijvoorbeeld in het kader van genetische manipulatie, kernenergiewet (bijv. röntgenapparatuur), milieugevaarlijke stoffen (bijv. Cadmium-besluit) of reguliere wetten toegespitst op speciale locaties of omgeving,

waarbij het bevoegd gezag bijvoorbeeld afwijkende regels heeft opgesteld.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 18.

Waterverbruik en -lozing

Dit aspect omvat het gescheiden houden van waterstromen (zoals hemelwater en huishoudelijk afvalwater), aanwezigheid en inhoud van (geldige) gemeentelijke rioleringsvergunning en lozingsvergunning Waterschap, Hoogheemraadschap of Zuiveringsschap, mogelijke aanwezigheid van een waterbesparingsplan en -hergebruik, jaarlijkse aangifte lozing afvalwater alsmede onttrekking grondwater, vergunning en belastingheffing.

Gevolg voor stap 2: antwoord op vraag 4, 8, 9 en 10.

Omschrijving inhoud branchecluster en specifieke milieuproblematiek

1. Voedings- en genotmiddelen: productie, bewerking en verwerking.

Hieronder valt: zuivel, oliën en vetten, groente, fruit, conserven, vlees en vis, dranken, brood en banket, snoep, veevoer.

Belangrijkste milieuproblematiek: koelinstallaties (met name koelmiddel zoals ammoniak), transportbewegingen en geuroverlast

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- afvoer diverse stoffen en producten
- energieverbruik
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan de vragen 4, 7, 8, 9, 10, 13, 18 en 25.

2. Metaalverwerkende en -bewerkende bedrijven.

Hieronder vallen: smelterijen en gieterijen, walsenrijen en extrusiebedrijven, machine- en metaalwarenindustrie, metaaloppervlaktebehandeling, herstelrichtingen, elektronische en optische industrie, scheepsbouw en -reparatie, sloperijen.

Belangrijkste milieuproblematiek: geluid, bodembescherming, water- en energieverbruik

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- afvoer diverse stoffen en producten
- bodemverontreiniging en -beheer
- energieverbruik
- in- en externe veiligheid
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)
- procesbesturing en -bewaking
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan de vragen 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 24 en 25.

3. Textiel, rubber, kunststof, leder, hout en papier: productie, bewerking en verwerking.

Hieronder vallen: veredeling, bedrukking, kleuring, verduurzaming en brandvertraging.

Belangrijkste milieuproblematiek: transportbewegingen, CPR-richtlijnen voor opslag

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- afvalproductie en -reductieplan
- bodemverontreiniging en -beheer
- energieverbruik
- opslag grond- en hulpstoffen, halffabrikaten en eindproducten
- opslag en afvoer van gevaarlijk afval
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan de vragen 4, 5, 8, 9, 10, 13, 18, 24 en 25.

4. Transportbranche, zee- en binnenvaart, wegvervoer, tankstations en auto-wasserettes.

Belangrijkste milieuproblematiek: samenspanning, bodem- & (grond)waterverontreiniging

Belangrijkste milieuaspecten:

- afvoer diverse stoffen en producten
- grondstoffenverbruik
- in- en externe veiligheid
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof), met name: geluid
- opslag en afvoer van gevaarlijk afval

Gevolg voor stap 2: kruis aan de vragen 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 18 en 25.

5. Chemicaliënverwerkende en -producerende bedrijven.

Hieronder vallen: drukkerijen, kopiëerinrichtingen, foto(litho)grafie, laboratoria, ziekenhuizen en klinieken, schildersbedrijven, straalbedrijven, schoonmaakmiddelenproductie, bestrijdingsmiddelenverwerking. Belangrijkste milieuproblematiek: (not) good housekeeping, ARBO en veiligheid, richtlijnen voor opslag (CPR).

Belangrijkste milieuaspecten:

- bedrijfsvoering
- in- en externe veiligheid
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)
- opslag en afvoer van gevaarlijk afval
- opslag grond-, hulpstoffen, halffabrikaten en eindproducten
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan alle vragen behalve 7, 12, 24 en 25.

6. Keramische en baksteenindustrie.

Hieronder vallen: tegels, glas, isolatiemateriaal en andere minerale producten.

Belangrijkste milieuproblematiek: ARBO, energie en afvalreductieplannen

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- afvalproductie en -reductieplan
- afvoer diverse stoffen en producten
- energie
- grondstoffenverbruik
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)

Gevolg voor stap 2: kruis aan de vragen 5, 7, 8, 10, 13, 18 en 25.

7. Vuilverwerkingsbedrijven, stortplaatsen, vuilophaaldiensten, vuilsorteerbedrijven, schoonmaakbedrijven van schepen en tankauto's, chemische waterrijen, diverse recyclingbedrijven.

Waaronder: afgewerkte olie, kunststof, chemicaliën, huishoudelijk en GFT afval, etc.

Belangrijkste milieuproblematiek: (niet) sluitende boekhouding, lucht- en bodemverontreiniging

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- bedrijfsvoering
- bodemverontreiniging en -beheer

- in- en externe veiligheid
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)
- opslag en afvoer van gevaarlijk afval
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan alle vragen behalve 7 en 12.

8. Dierentuinen, asiels, maneges, hondenkennels en overige fokbedrijven pelsdieren pluimvee en overige kleine huisdieren.

Belangrijkste milieuproblematiek: geurverspreiding, mest/organisch afval, dierenbescherming

Belangrijkste milieuaspecten:

- afvoer diverse stoffen en producten
- bedrijfsvoering
- luchtverontreiniging & verstoring (geluid, geur, stof)
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan alle vragen behalve 5, 6, 11, 12 en 24.

9. Overslagbedrijven, groothandel en opslag, tussen- en detailhandel.

Belangrijkste milieuproblematiek: transportbewegingen, geluid en stofoverlast, opslag (gevaarlijke) stoffen.

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- afvoer diverse stoffen en producten
- in- en externe veiligheid
- opslag en afvoer van gevaarlijk afval
- opslag grond-, hulpstoffen, halffabrikaten en eindproducten

Gevolg voor stap 2: kruis aan de vragen 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 18 en 25.

10. Bouwnijverheid, utiliteitsbouw, woningbouw, bouwinstallatiebedrijven, infrastructurale werken, baggerbedrijven.

Belangrijkste milieuproblematiek: afvalreductie, duurzaam bouwen, bouwstoffenbesluit

Belangrijkste milieuaspecten:

- aanvoer grond- en hulpstoffen
- afvalproductie en -reductieplan (secundaire grondstoffen)
- bedrijfsvoering
- bodemverontreiniging en -beheer
- grondstoffenverbruik (duurzaam bouwen)
- speciale en bijzondere wet- en regelgeving + convenanten

Gevolg voor stap 2: kruis aan alle vragen behalve 6, 7, 9, 11 en 12.

11. Agrarische sector, land- en tuinbouw, veeteelt, loonwerkers, grondverzet.

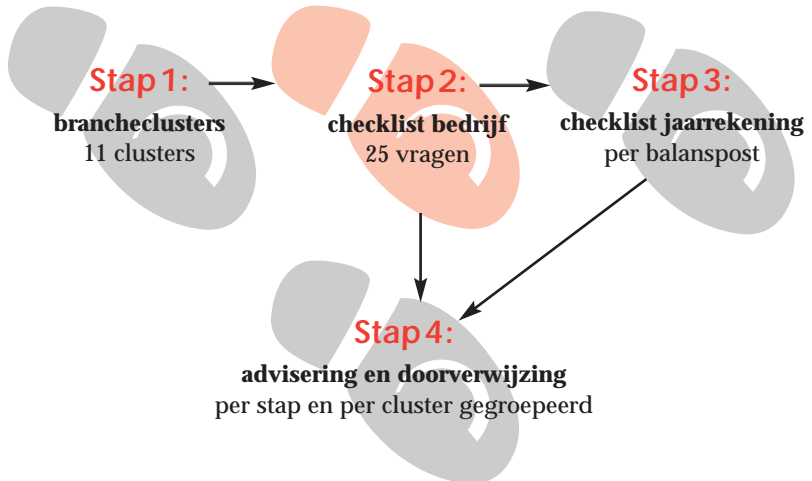
Belangrijkste milieuproblematiek: mest/organisch afval, gewasbeschermingsconvenanten

Belangrijkste milieuaspecten:

- afvoer diverse stoffen en producten
- bedrijfsvoering (mineralenboekhouding)
- bodemverontreiniging en -beheer
- speciale en bijzondere wet- en regelgeving + convenanten
- waterverbruik en -lozing

Gevolg voor stap 2: kruis aan alle vragen behalve 5, 6, 11, 12 en 18.

4.2 Stap 2: Checklist Bedrijf & milieu

Het is de bedoeling dat deze checklist samen met de ondernemer wordt ingevuld. De accountant krijgt hierdoor een indruk in hoeverre milieu een factor van betekenis is voor de onderneming en in hoeverre dit aspect door de onderneming wordt beheerst. Uitgangspunt daarbij is dat de hoeveelheid en intensiteit van de milieuproblematiek er eigenlijk niet zoveel toe doet, maar wel de mate waarin deze problematiek wordt beheerst.

Bij de vragen wordt telkens een indicatie gegeven van de relevantie van de vraag en de gevolgen van het antwoord. Uiteraard dient telkens te worden nagegaan in hoeverre het desbetreffende punt van materieel belang is voor de onderneming.

Telkens worden de gevolgen voor stap 3 weergegeven. Het is de bedoeling dat afhankelijk van de te beantwoorde vragen/punten in stap 2, bepaalde onderdelen in stap 3 worden aangevinkt omdat deze met name voor het desbetreffende bedrijf van belang kunnen zijn.

1. Kan de ondernemer de (belangrijkste) milieuaandachtspunten noemen van (het productieproces van) zijn onderneming?

Achtergrond van deze vraag is dat wanneer er geen kennis is er geen beheersbaarheid is en dit de ondernemer afhankelijk maakt van derden.

Wanneer de ondernemer de aandachtspunten niet kan noemen of slechts deels, dan moet er informatie worden ingewonnen bij derden, waaronder een milieuaccountant.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 Algemeen van stap 3.

2. Zijn deze punten in de loop der tijd gewijzigd en worden wijzigingen verwacht?

Het milieu is geen statisch onderwerp en ontwikkelingen kunnen het eigen vermogen en het resultaat mogelijk ernstig beïnvloeden en zelfs de continuïteit van de onderneming in gevaar brengen.

Wanneer er wijzigingen zijn geweest of worden verwacht, moet worden nagegaan wat de invloed daarvan is op de jaarrekening (stap 3) en de advisering (stap 4).

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 Algemeen van stap 3.

3. Beheerst de ondernemer (naar zijn persoonlijke oordeel) de milieuaandachtspunten van zijn onderneming?

Wanneer de ondernemer deze punten niet beheerst, kan er afhankelijkheid van derden ontstaan.

Wanneer hij ze inderdaad niet beheerst, moet er informatie worden ingewonnen van derden, waaronder een milieuaccountant.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 Algemeen van stap 3.

4. Worden er (milieu)prestaties binnen de onderneming gemeten, gecontroleerd en/of gecertificeerd?

Achtergrond van deze vraag is dat ook voor milieuprestaties geldt: "meten is weten". Zonder meting is er geen deugdelijk, objectief beeld. Indien er sprake is van milieuprestaties, is meting essentieel.

Zo ja: kijken naar vastleggingen en (conclusies van) rapportages.
Zo nee: nagaan bij derden (MA) voor inschatting risico's en gevolgen.
Kruis de vragen aan uit onderdeel 1f van stap 3.

5. Hebben zich calamiteiten voorgedaan en zo ja, wat en wanneer?

Achtergrond: gevolgen verleden, heden en toekomst.

Zo ja, check mogelijke gevolgen: volledigheid (financiële gevolgen van aansprakelijkheid, gevolgen voor directieverslag, mate van verzekering, advisering omtrent toekomstige gevallen.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 3, 4 en 5 van stap 3.

6. Werkt de onderneming met (gevaarlijke) stoffen en heeft zij daarvoor opslagruimte?

De positieve beantwoording van deze vraag voegt een geheel apart aspect toe aan de milieuaansprakelijkheid en de financiële gevolgen daarvan.

Zo ja, check de aspecten: voldoen aan regelgeving, toereikende administratie, juistheid stoffenbalans, afvalstromen, zo mogelijk in samenwerking met MA.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 2d, 3, 4 en 5 van stap 3.

7. Produceert de onderneming geluid en heeft dit gevolgen op de activiteiten?

Geluid is een milieuaspect dat niet financieel administratief is te benaderen, maar wel een impact kan hebben op de continuïteit van de onderneming door bijvoorbeeld de gevolgen van bezwaren van omwonenden tegen een vergunningverlening.

Zo ja: nagaan of de gevolgen materieel genoeg zijn om invloed te hebben op continuïteit op lange termijn en relatie met het antwoord op vraag 13.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 3c en 4 van stap 3.

8. Heeft de onderneming een stoffenboekhouding of -registraties?

Dit is een belangrijk aspect met betrekking tot de beheersbaarheid en controleerbaarheid.

Zo ja: letten op (betrouwbaarheid van de) administratieve organisatie en interne controle, functiescheiding en controles door derden.

Kruis alle onderdelen aan van stap 3.

9. Produceert de onderneming (gescheiden) afvalstromen en hoe gaat zij daarmee om?

Afvalstromen kunnen belangrijke financiële aspecten hebben voor de onderneming. Reden voor het scheiden van voorraden afval zijn de kosten van verwerking. Een gemixte partij wordt tegen de verwerkingskosten van het duurste element als een geheel afgerekend.

Bij ontoedening zijn de belangen van de verwerker omgekeerd aan die van een normale in- of verkoop. Voorraden kunnen een negatieve waarde hebben, dus men betaalt voor verwijdering. Degene die deze voorraden en gelden ontvangt, heeft dus de opbrengst reeds ontvangen en moet de kosten van verwijdering nog maken. Als hij zich niet aan de wettelijke spelregels houdt, blijft de ontoedener desondanks verantwoordelijk.

Daarnaast kunnen diverse convenanten van toepassing zijn, waardoor er een verplichting is tot het maken van een Bedrijfsmilieuplan (BMP) waaruit kosten voortvloeien.

Zo ja: aansluiting maken tussen opbrengsten en kosten enerzijds en afvalvolume per stroom anderzijds.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 2d en 2e van stap 3.

10. Zijn er met betrekking tot de milieuaspecten doelstellingen en/of plannen geformuleerd?

Beantwoording van deze vraag levert nadere informatie op over het belang van het milieu voor het bedrijf en voor relevante toekomstige investeringen, eventuele subsidiemogelijkheden en over de kosten.

Zo ja: gevolgen voor jaarrekening (stap 3), begroting en andere mogelijke advisering (stap 4) nagaan.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 van stap 3.

11. Zijn er bedrijfsinstructies op het gebied van kwaliteit, milieu, ARBO en veiligheid voor werknemers?

Beantwoording heeft consequenties voor de beheersing van milieuaspecten en de inbedding in de organisatie.

Zo nee: informatie inwinnen van derden inzake mogelijke gevolgen en risico's.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 en 3 van stap 3.

12. Is er iemand binnen de onderneming specifiek verantwoordelijk voor milieuaspecten?

Met deze vraag wordt het belang van het milieu binnen het bedrijf gemeten en wordt duidelijkheid gegeven wie het aanspreekpunt voor de accountant is.

Zo ja of nee: meenemen in controle op administratieve organisatie.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 van stap 3.

13. Zijn er in het afgelopen en huidige boekjaar klachten van omwonenden of werknemers geweest? Worden deze geregistreerd en zo, ja door wie en hoe?

De klachten(registraties) en de opvolging ervan geven een indicatie in hoeverre de onderneming adequaat en tijdig haar mogelijke milieuaansprakelijkheid weet te onderkennen en hierop weet te reageren.

Zo ja: inhoud van klachten bekijken en nagaan of de onderwerpen door de onderneming worden beheerst.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 3, 4 en 5 van stap 3.

14. Communiceert de onderneming op enigerlei wijze over haar milieuprestaties richting omwonenden of werknemers?

Uit verschillende communicatievormen (o.a. milieuverslagen of informatie via derden, zoals artikelen in lokale pers) kan de accountant zijn informatie over het bedrijf destilleren.

Zo ja: inhoud beoordelen op mogelijke gevolgen voor werkzaamheden.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 5 van stap 3.

15. Speelt de onderneming in op de specifieke milieuwensen van leveranciers en/of afnemers?

Deze vraag geeft een indicatie over de plaats en de (on)afhankelijkheid van het bedrijf in de bedrijfskolom.

Zo ja: beoordeel afhankelijkheid in relatie tot continuïteit op korte en langere termijn. Vraag naar mogelijke milieueisen in de toekomst en hun financiële gevolgen.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1, 2c, 4 en 5 van stap 3.

16. Heeft de ondernemer inzicht in de financiële gevolgen van de genomen milieumaatregelen?

Deze vraag geeft een nadere indicatie van het inzicht van de ondernemer in en dus de mogelijke beheersbaarheid van de financiële gevolgen van milieumaatregelen.

Zo ja: noteer gevolgen en neem deze mee voor controle bij relevante aspecten, mogelijk in samenwerking met derden.

Zo nee: informatie inwinnen van derden inzake mogelijke gevolgen en risico's.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 en 3 van stap 3.

17. Heeft de ondernemer milieumaatregelen niet ingevoerd vanwege de financiële gevolgen?

Deze vraag levert nadere informatie op met betrekking tot de (on)mogelijkheden van de onderneming adequaat te reageren op de gevolgen van milieu-incidenten en -aspecten.

Zo ja: nagaan welke (aansprakelijkheids)risico's daarmee waren gemoeid en of dit gevolgen heeft voor de verzekeraarbaarheid.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 3, 4 en 5 van stap 3.

18. Heeft de ondernemer inzicht in de voor zijn onderneming vereiste vergunningen en de overige op zijn onderneming betrekking hebbende wet- en regelgeving (bijvoorbeeld: AMvB's, convenanten en bestemmingsplannen) en tot wanneer zijn deze rechtsgeldig?

Indien de onderneming niet volledig en juist op de hoogte is van de wettelijke kaders kunnen de risico's niet (bedrijfsmatig) worden beheerst en kan de continuïteit van het bedrijf op korte termijn in gevaar komen.

Zo nee: check inhoud correspondentie handhaving, beoordeel hoogte mogelijke boetes en overheidsmaatregelen op gevolgen voor jaarrekening (stap 3) of advisering (stap 4).

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1, 4 en 5 van stap 3.

19. Heeft de onderneming opmerkingen of aanwijzingen ontvangen van milieuambtenaren dan wel lopen er procedures ten aanzien van vergunningverlening of naleefgedrag?

Deze vraag geeft een indicatie met betrekking tot de inschatting van het voldoen aan wet- en regelgeving, de volledigheid van de kosten van adviseurs en de mogelijke toepassing van bestuursdwang (w.o. sluiting) dan wel een eventuele dwangsom of boete.

Zo ja: inhoud en gevolgen daarvan beoordelen, mogelijk met informatie van derden.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1, 3c, 3d, 4 en 5 van stap 3.

20. Heeft de onderneming inzicht in hoeverre zij te maken kan krijgen met milieuaansprakelijkheid?

Deze vraag geeft inzicht in de eventuele risico's en in het vermogen van de onderneming hierop in te spelen.

Zo nee: informatie inwinnen van derden inzake mogelijke risico's en verzekeraarbaarheid.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 3 en 4 van stap 3.

21. Is de onderneming op enigerlei wijze verzekerd tegen de gevolgen van milieuaansprakelijkheid? Is een MSV-polis aanwezig?

De verzekering van milieuaansprakelijkheid is op menige standaardpolis verwijderd, waardoor deze alleen via een aparte MSV-polis kan worden ondergebracht.

Zo nee: controleer op lopende polissen (WAB, brand, etc.) of milieuschade (nog) is meeverzekerd. Check inhoud MSV-polis in relatie tot mogelijke vorming voorzieningen.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1d, 3c en 4 van stap 3.

22. Heeft de ondernemer zicht op de jaarlijkse kosten op milieugebied en hoe hij deze kan verminderen?

Deze vraag geeft een indicatie aangaande de beheersbaarheid door de leiding.

Zo nee: mogelijkheid tot advisering.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 3 van stap 3.

23. Heeft de onderneming ooit gebruikgemaakt van enige milieugerelateerde subsidie of regeling?

Deze vraag geeft een indicatie over de bekendheid van de onderneming met milieuregelingen.

Zo ja: beoordeel inhoud, verplichtingen en opbrengsten. Mogelijk verplichte accountantsverklaring of verantwoording.

Zo nee: mogelijke advisering op subsidietechnisch gebied via scan.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 2a, 2e en 3 van stap 3.

24. Is de bodem ooit onderzocht? Zo ja, wat waren daarvan de resultaten? Zo nee, waarom niet?

Deze vraag betreft een belangrijke aspect met mogelijk aanzienlijke financiële gevolgen.

Zo ja: beoordeel mogelijke gevolgen voor verwerking in jaarrekening (stap 3) en voor advisering (stap 4).

Zo nee: inschatting mogelijke verontreiniging door onderneming.

Kruis de vragen aan uit onderdeel 2a, 3, 4 en 5 van stap 3.

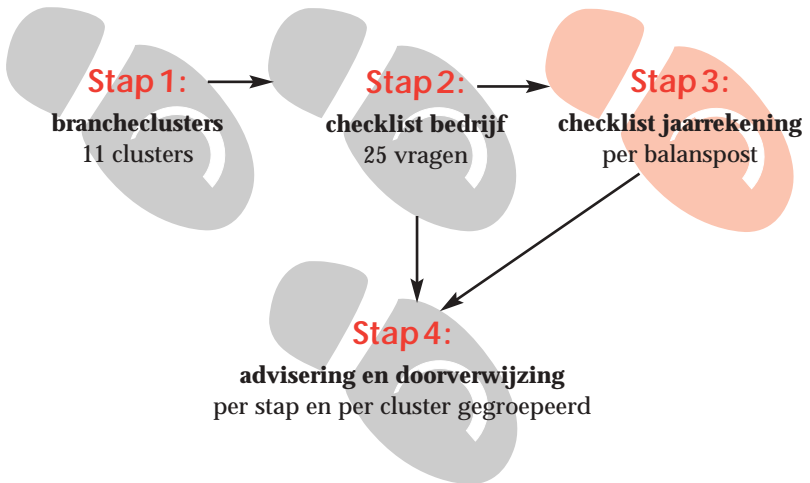
25. Geeft de aan- en afvoer van en naar het bedrijf om milieutechnische redenen problemen?

Deze vraag geeft inzicht in de beheersbaarheid van de desbetreffende milieuaspecten door de leiding.

Zo ja: beoordeel relevantie (mogelijk geluidsoverlast, bereikbaarheid, gevaarlijke stoffen).

Kruis de vragen aan uit onderdeel 1 en 4 van stap 3.

4.3 Stap 3: Checklist Jaarrekening & milieu

Deze checklist kan worden gebruikt bij het door de accountant gebruikte werkprogramma bij de jaarrekening. In dit onderdeel zijn onder andere de Richtlijnen voor de Accountantscontrole meegenomen. De mogelijke actiepunten/gevolgen voor het resultaat zijn per onderdeel aangeven.

1. Algemeen

a. Wordt naar milieuaspecten verwezen in notulen of andere interne vastleggingen?

Wanneer dit het geval is, moet worden beoordeeld voor welke posten in de jaar-rekening dit mogelijk gevolgen heeft.

b. Wordt naar milieuaspecten verwezen in correspondentie met juristen, milieudeskundigen, accountants of overheden?

Wanneer dit het geval is, moet gekeken worden voor welke posten in de jaar-rekening dit mogelijk gevolgen heeft. De gevolgen voor het resultaat, met name de advieskosten, moeten worden gecheckt.

c. Zijn er lopende procedures inzake milieuaspecten?

Wanneer dit het geval is, moet beoordeeld worden of zij verwerkt moeten worden in de jaarrekening en zo ja hoe. De gevolgen voor het resultaat, met name de advieskosten, moeten worden gecheckt.

d. Is milieuaansprakelijkheid via een MSV-polis verzekerd?

Wanneer dit het geval is, moeten de gevolgen voor de vorming van een voorziening worden beoordeeld.

e. Zijn milieuaspecten meegenomen in de bevestiging van de leiding bij de jaarrekening?

Wanneer dit niet het geval is, moeten zij alsnog worden opgenomen en bevestigd.

f. Is betrokkenheid van derden, waaronder een milieuaccountant, wenselijk of noodzakelijk?

Wanneer betrokkenheid wenselijk is, dient een derde ingeschakeld te worden.

g. Wordt in het directieverslag over milieuaspecten gesproken?

Wanneer dit het geval is, moet de relevantie worden beoordeeld en de relatie met posten in de jaarrekening.

2. Balans - Activa

a. Immateriële vaste activa

a1. Is er sprake van ecologische veroudering?

Wanneer dit het geval is, moet de afschrijvingstermijn worden gewijzigd en de gevolgen voor het resultaat worden gecheckt.

a2. Zijn er milieugerelateerde investeringen of activering van milieukosten in het boekjaar?

Wanneer dit het geval is, moeten de relevantie en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld. Let op de mogelijke gevolgen voor het resultaat.

b. Materiële vaste activa

b1. Zijn er investeringen in terreinen in het boekjaar?

Wanneer dit het geval is, moeten de relevantie en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld. Er moet gecheckt worden wat is geconstateerd aan bodemvervuiling en wat contractueel geregeld is inzake (mogelijke) bodemvervuiling of asbesthoudende materialen. Let op de mogelijke gevolgen voor het resultaat.

b2. Zijn er ondergrondse tanks aanwezig?

Wanneer dit het geval is, moet worden nagegaan of er een BOOT-verzekering is en moet de inhoud van het bodemonderzoek worden gecheckt. Mogelijk een voorziening voor verwijdering opnemen.

b3. Is het bedrijf aangesloten bij een BSB-stichting?

Wanneer dit het geval is, moeten de afspraken met betrekking tot het tijdstip en de gevolgen van het bodemonderzoek worden beoordeeld.

b4. Indien er nieuwe milieugerelateerde investeringen in het boekjaar zijn, is dan met de aangevraagde subsidieregelingen rekening gehouden?

Wanneer dit niet het geval is, moeten de mogelijkheden worden beoordeeld en moeten zij indien mogelijk nog worden verwerkt.

b5. Is bij VAMIL, EIA en MIA rekening gehouden met de meldings-termijn?

Wanneer dit niet het geval is, moet er geen rekening worden gehouden met faciliteiten in de berekening van de fiscale last.

b6. Is voldoende afgestemd of deze aanvragen zullen worden toegekend?

Wanneer dit niet het geval is, moet alsnog worden nagegaan hoe reëel de toekenning van de aanvraag is in verband met de berekening van de fiscale last. Let ook op de mogelijke gevolgen voor het netto resultaat na belastingen.

c. Financiële vaste activa (effectenbezit)

c1. Zijn er investeringen met een (mogelijke) relatie met milieuaspecten?

Wanneer dit het geval is, moet worden beoordeeld of er zich gebeurtenissen hebben voorgedaan die de waarde op balansdatum hebben of zouden moeten hebben beïnvloed. Beoordeel de jaarrekening van deelnemingen op milieuaspecten en risico's.

d. Bijzondere waardeverminderingen

d1. Is er sprake van een verhoging van de voorziening wegens oninbaarheid van dubieuze vorderingen als gevolg van milieuaspecten?

Wanneer dit het geval is, moet de juistheid worden beoordeeld. Let ook op de mogelijke gevolgen voor het resultaat.

e. Voorraden

e1. Zijn er voorraden (afval) die een negatieve waarde hebben vanwege milieuaspecten?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid van de kosten en de schuldpositie worden beoordeeld. Let ook op de mogelijke gevolgen voor het resultaat.

f. Vorderingen

f1. Zijn er bij derden claims ingediend?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld.

f2. Zijn er nog claims bij derden te verwachten?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld.

3. Balans – Passiva

a. Voorzieningen voor milieukosten

a1. Voldoen de voorzieningen voor milieukosten aan de laatst bekende regelgeving?

Wanneer dit niet het geval is, moet dit worden aangepast. Let ook op de mogelijke gevolgen voor het resultaat.

a2. Is de juiste waarderingsgrondslag gekozen?

Wanneer dit niet het geval is, is er sprake van een stelselwijziging. Let op aanpassing van de vergelijkende cijfers.

a3. Is er een terreinherstel- of ontmantelingsverplichting?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld.

b. Schulden inzake milieuaspecten

b1. Is er voldoende rekening gehouden met de kosten van afvalverwerking van nog aanwezige voorraden?

Wanneer dit niet het geval is, moet dit worden aangepast in de kortlopende schulden en het resultaat.

b2. Zijn er door derden claims ingediend?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld.

b3. Zijn er nog claims van derden te verwachten?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld.

b4. Is bij het bepalen van de fiscale schuld rekeninggehouden met de voordelen van VAMIL, EIA en MIA?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van verwerking in de fiscale schuldpositie worden beoordeeld.

c. Voorwaardelijke/latente verplichtingen en schulden inzake milieuaspecten

c1. Zijn er voorwaardelijke/latente verplichtingen en schulden inzake milieuaspecten?

Wanneer dit het geval is, moeten het materieel belang, de volledigheid en de wijze van verwerking in de jaarrekening worden beoordeeld. Let op: dit kan mogelijke gevolgen hebben voor het resultaat.

4. Niet uit de balans blijkende verplichtingen

a. Zijn er (langlopende) contractuele verplichtingen inzake milieuaspecten?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van vermelding in de jaarrekening worden beoordeeld.

b. Zijn er lopende procedures waaruit materiële claims kunnen voortvloeien?

Wanneer dit het geval is, moeten de volledigheid en de wijze van vermelding in de jaarrekening worden beoordeeld.

c. Staat het bedrijf(sterrein) vermeld op een saneringsprogramma van de provincie?

Wanneer dit het geval is, moet de wijze van de vermelding in de jaarrekening worden beoordeeld.

d. Is de bedrijvenregeling op de onderneming van toepassing verklaard?

Wanneer dit het geval is, moeten de hoogte van de bijdrage van de overheid en de mate waarin wordt voldaan aan de voorwaarden en de wijze van vermelding in de jaarrekening worden beoordeeld.

e. Is de draagkrachtregeling op de onderneming van toepassing verklaard?

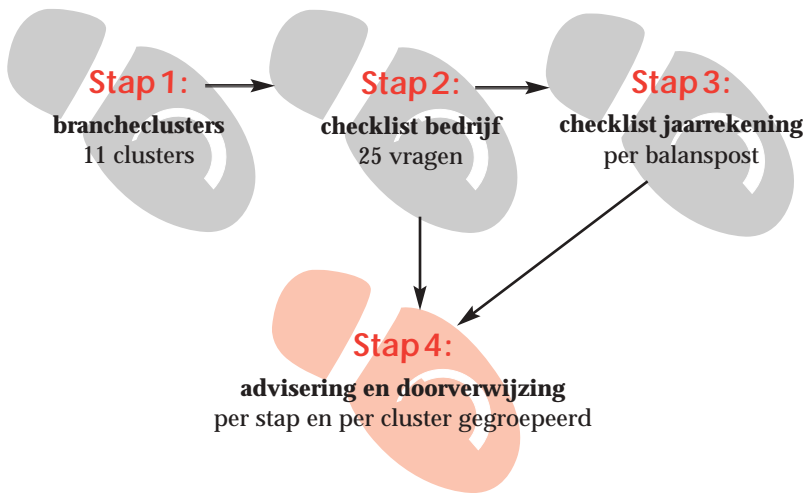
Wanneer dit het geval is, moeten de (verwerking en volledigheid van de) winstbijdrage aan de overheid en de mate waarin wordt voldaan aan de voorwaarden en de wijze van vermelding in de jaarrekening worden beoordeeld.

5. Gebeurtenissen na balansdatum

a. Zijn er met betrekking tot milieukosten gebeurtenissen na balansdatum die van materieel belang zijn?

Wanneer dit het geval is, moeten het materieel belang en de mogelijke wijze van verwerking of vermelding in de jaarrekening worden beoordeeld.

4.4 Stap 4: Advisering door de accountant

Aan de hand van de werkzaamheden die de accountant in de vorige stappen heeft uitgevoerd, is het nu mogelijk om advies te kunnen uitbrengen. Deze mogelijkheden tot advisering worden onderstaand per stap toegelicht.

Advisering vanuit stap 2: Checklist bedrijf & milieu

Vragen 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 19, 21 en 25

Deze vragen hebben te maken met het algemene milieubeleid en de interne organisatie, waarbij op grond van de antwoorden kan worden nagegaan in hoeverre de kennis en de beheersing van de milieuproblematiek door de onderneming voldoende is. Een doorlichting van het bedrijf op milieuaspecten waarbij het wettelijk kader in kaart wordt gebracht, kan hierin duidelijkheid verschaffen.

Vragen 4, 5, 6, 7, 8 en 9

Deze vragen hebben betrekking op het productieproces, de aanvoer, de opslag en afvoer van (afval)stoffen en de milieuaspecten daarbij. Een adequate stoffenboekhouding is hierbij van groot belang, waarbij tevens de mogelijkheid van certificering kan worden meegenomen.

Vragen 5, 6, 17, 20 en 21

Deze vragen hebben te maken met (milieuaansprakelijkheids)risico's en de verzekering daarvan. Dit is een mogelijk adviestraject in samenwerking met (tussenpersonen van) verzekeraars.

Vragen 13 en 14

Deze vragen gaan met name in op de communicatie met de omgeving. Daarbij kan een milieujaarverslag, ook in beperkte omvang, zijn diensten bewijzen. Neem hiervoor contact op met een milieuaccountant.

Vragen 15, 17, 22 en 23

Deze vragen hebben te maken met het inzicht in milieukosten en de bekendheid met mogelijke opbrengsten in de vorm van subsidies en faciliteiten. Een subsidiescan kan hierbij zijn diensten bewijzen, waarbij de onderneming inzicht krijgt in welke mogelijkheden er voor haar type bedrijf zijn.

Vraag 24

Deze vraag heeft betrekking op de bodemproblematiek. Hierbij kan worden gedacht aan begeleiding van BSB-trajecten op financieel gebied, de bedrijven- of draagkrachtregeling in het kader van verplichte sanering, alsmede de financiële begeleiding van een saneringsoperatie. Ook (her)waardering van de activa, bijvoorbeeld in het kader van de WOZ, kan hier een rol spelen.

Advisering vanuit stap 3: Checklist jaarrekening & milieu

Uit de beantwoording van de vragen in deze stap kunnen diverse adviesmogelijkheden worden gedestilleerd. Deze adviesmogelijkheden hebben betrekking op de volgende aandachtsgebieden.

Controletechnisch

Geconstateerd kan worden dat de AO/IC rond milieuaspecten voor verbetering vatbaar is. Hierop kan door middel van een managementletter worden gewezen.

Beleidsmatig

De onderneming blijkt geen of weinig inzicht in haar milieuproblematiek te hebben en heeft zich nog geen toekomstbeeld gevormd over

hoe zij deze aspecten gaat vertalen in beleid en wat het effect zal zijn op het resultaat. Een doorlichting van het bedrijf op milieuaspecten, waarbij het wettelijk kader in kaart wordt gebracht, kan hierbij duidelijkheid bieden.

Milieukosten

De onderneming blijkt niet kostenefficiënt te werken en hogere milieukosten te hebben dan soortgelijke bedrijven. Nadere analyse door de (milieu)accountant kan hierin duidelijkheid verschaffen.

Financieel

De onderneming maakt geen of te weinig gebruik van fiscale of subsidietechnische mogelijkheden. Nadere analyse door de accountant of een gespecialiseerde derde kan hierin duidelijkheid verschaffen.

Milieuaansprakelijkheid en verzekering

De onderneming heeft haar aansprakelijkheid blijkens de voor haar rekening te nemen milieukosten, zoals bodemproblematiek van het eigen terrein, onvoldoende verzekerd. Dit is een mogelijk adviestraject in samenwerking met (tussenpersonen van) verzekeraars.

Bijlage A

Milieukennis (hoofdlijnen)

Onderstaande quick scan is een momentopname en sterk aan veroudering onderhevig. Regels ondergaan constant wijzigingen, waardoor een dergelijk overzicht snel gedateerd is. Hierdoor is het noodzakelijk eerst recente brondocumenten op te vragen, bijvoorbeeld bij Infomil, alvorens tot toepassing over te gaan.

1. Wet Milieubeheer, andere wetten en regelingen

Wet Milieubeheer (Wm)

Op 1 maart 1993 trad deze wet in werking, die de onderbouwing vormt voor bijvoorbeeld vergunningverlening, aansprakelijkheidstelling, milieuzorgaspecten en verslaggeving. Met uitzondering van water, zijn alle andere aspecten zoals lucht, geluid en afval in deze Wet opgenomen. Diverse hoofdstukken zijn op latere datum in werking getreden.

De Wet geeft definities en voorschriften. Onderdeel vormt bijvoorbeeld de wettelijke verslagplicht voor enige honderden inrichtingen (locaties, niet bedrijven), die jaarlijks een milieujaarverslag moeten uitbrengen naar zowel de overheid als het publiek. Vergunningen worden afgegeven door Provincie of gemeente, waarbij standaard een bodemonderzoek is vereist.

Met de invoering van de wet is de zorgplicht ingevoerd, waarbij de zorg voor het milieu wordt gekoppeld aan het scheiden van afvalstoffen en de verplichting elke verontreiniging direct na het ontstaan op te ruimen.

In de procedure voor een bouwvergunning vindt er een afstemming plaats met de Wm.

De Wm onderscheidt diverse soorten stoffen: huishoudelijk en bedrijfsafval en gevaarlijke stoffen. In een Europese lijst is vervolgens vastgelegd wat onder gevaarlijk afval (zie Eural) moet worden verstaan. Vanaf 1 januari 1996 is het besluit stortverbod afvalstoffen van kracht in het kader van de stimulering van hergebruik en het verhinderen van gebruik van verontreinigde bouwstoffen.

Traject oprichtings-, uitbreidings-, wijzigings of revisievergunning (criteria, aandachtspunten, voorschriften)

De Wm-vergunningsprocedure kent verschillende stappen in een gestructureerd proces van in principe zes maanden, waarbij voor onderdelen diverse wettelijke termijnen van toepassing zijn. De termijnen die voor overheidsorganen zijn gesteld, leiden bij overschrijding niet tot vernietiging van besluiten, zolang belangen van derden niet worden geschaad. Voor anderen zijn die termijnen wel fataal.

Vergunning op hoofdlijnen

Een vergunning op hoofdlijnen (of hoofd zaken, ook wel flexibele milieuvergunning genoemd) is een vergunning waarbij aan de vergunninghouder zo maximaal mogelijk de ruimte wordt gegeven voor de wijze waarop vooraf gestelde milieudoelstellingen worden bereikt. Een vergunning op hoofdlijnen omvat in ieder geval: doelvoorschriften, zorgplichtbepalingen, onderzoeksvoorschriften, alsmede meet-, registratie- en verslaggevingsvoorschriften.

M.E.R.-plicht, wanneer en hoe

Het (laten) opstellen van een milieueffectrapportage in het kader van een aanvraag voor een Wm-vergunning is voor bepaalde aangewezen activiteiten een verplichting. In deze rapportage worden de nadelige gevolgen voor het milieu van de voorgenomen activiteiten beschreven met inbegrip van mogelijke alternatieven. Hierbij worden de redenen aangegeven waarom de inrichting voor een bepaalde activiteit heeft gekozen in relatie tot die alternatieven. Deze afwegingen vergemakkelijken de besluitvorming bij de vergunningverlening.

Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvB's)

Omdat het afgeven en onderhouden van (milieu)vergunningen voor zowel de overheid als het bedrijfsleven een tijdrovende en kostbare zaak is, wil de overheid van de huidige 400.000 vergunningen terug naar circa 100.000. Voor de overige inrichtingen zal een AMvB (Algemene Maatregel van Bestuur) gaan gelden op basis van branchetypering. Een bedrijf valt dus hetzij onder de vergunningsplicht van de Wm, hetzij onder een (branche) AMvB.

Voor horeca-, sport- en recreatie-inrichtingen, detailhandel en ambachtsbedrijven, alsmede woon- en verblijfsgebouwen zijn reeds AMvB's van kracht. Deze zullen worden gevolgd door besluiten voor tex-

tielbedrijven, inrichtingen voor motorvoertuigen, opslag- en transportbedrijven, voorzieningen en installaties, bouw- en houtbedrijven, LPG-stations, tankstations, glastuinbouw, opslag vaste mest, mestbassins, melkveehouderij/akkerbouw, kleinschalig houden van dieren, gemechaniseerde loonbedrijven en jachthavens.

Wet verontreiniging oppervlaktewateren (Wvo)

Een aspect dat niet in de Wm is opgenomen, is water. Dit aspect wordt geregeld in deze Wet. Vergunningen worden afgegeven door Waterschappen en Hoogheemraadschappen. De Wvo-vergunning wordt afgestemd met de Wm-vergunning.

Wet bodembescherming (Wbb)

De Wbb geeft de overheid de gereedschappen om bodemverontreiniging aan te pakken door middel van afgifte van onderzoeks- en saneringsbevelen aan gebruikers of eigenaren. Desgewenst kan de overheid zelf tot sanering overgaan en de kosten op hen verhalen. In dat laatste geval is de aangesprokene in ieder geval 19% duurder uit doordat de omzetbelasting niet verrekenbaar is.

De overheid stelt thans niet meer als eis dat bij sanering de multifunctionaliteit van de grond moet worden hersteld ('slablaadjesgrond'), maar dat de mate van sanering afhankelijk is van het gebruik. Hierdoor verschillen de normen voor woningbouw ten opzichte van die van bedrijfsterreinen.

Deze Wbb kent streef-, tussen- en interventiewaarden. Boven de interventiewaarde moet worden gesaneerd. De Wet kent voorts een scheiding tussen ernstige en niet-ernstige verontreinigingen en tussen urgente en niet-urgente saneringen. Een en ander is afhankelijk van de mogelijke verspreiding van de verontreiniging (onderscheid tussen mobiel of immobiel) en de mogelijke gevaren voor de volksgezondheid.

Er is overigens een fundamenteel verschil in aansprakelijkheid voor verontreinigingen die zijn ontstaan tot 1975, tot 1987 en na 1992.

Convenanten

De overheid heeft gekozen voor het realiseren van haar doelstellingen door onder andere een doelgroepenbeleid, waardoor zij met specifieke groepen bedrijven afspraken kan maken die moeten leiden tot zelfregulering in de desbetreffende bedrijfstak. Deze (10) groepen zijn ontstaan uit het gegeven dat 25% van de industriële bedrijven ruim 75% van de

industriële milieubelasting veroorzaakt. Het betreft hier bijvoorbeeld de basismetaleen-, de chemische, de grafische, de verpakkingsmaterialen-, de zuivel-, de beton-, de papier en karton- en de tapijtindustrie.

De doelstellingen in een convenant worden omschreven als Integrale Milieu Taakstelling (IMT), die dienen te worden vertaald in (individuele) bedrijfsmilieuplannen. Een convenant is overigens juridisch niet afdwingbaar, maar het niet halen van de doelstellingen zal uiteindelijk leiden tot opgelegde verplichtingen door middel van wetgeving.

Convenanten zijn uitvloeisels van nationale milieubeleidsplannen (NMP's) waarvan recentelijk de 4e is verschenen. Tot nu toe zijn er met tien industriële bedrijfstakken convenanten afgesloten. De laatste stand van zaken is te vinden op: www.fo-industrie.nl/bedrtak/BedrTakk.htm.

Meerjarenafspraken (MJA's)

Dit zijn vastgelegde afspraken tussen overheid en bedrijfsleven ten behoeve van energiebesparing, waarbij streefdata worden vastgesteld in besparingspercentages.

Bedrijfsmilieuplannen en (Bedrijfs)milieuzorgsystemen

Een bedrijfsmilieuplan is een intergraal plan met concrete milieudoelstellingen voor de korte en langere termijn. Hierin is onder andere opgenomen de vertaling van de gevolgen die een afgesloten convenant heeft voor het desbetreffende bedrijf. Onderwerpen van een dergelijk verslag zijn visie, beschrijving milieubelasting, taakstellingen en de wijze waarop deze taakstellingen zullen worden bereikt. Er wordt onderscheid gemaakt tussen resultaat- en inspanningsverplichtingen.

Een milieuzorgsysteem is een instrument om milieudoelstellingen te halen. Het bestaan van een dergelijk systeem betekent niet dat nadelige gevolgen voor het milieu worden voorkomen. Het systeem geeft slechts de wijze weer waarop het milieubeleid in het desbetreffende bedrijf vorm heeft gekregen.

Overeenkomstig de accountantscontrole, waarin opzet, bestaan en werking van een (administratieve) organisatie moeten worden vastgesteld, is ook hier de werking van een dergelijk systeem de meest essentiële maar tevens de zwakste schakel. Bij audits (o.a. ISO) van milieuzorgsystemen wordt over het algemeen meer tijd besteed aan het bestaan dan aan de werking ervan. Juist de werking geeft een beeld van de beheersing van de milieurisico's.

Bestemmingsplan, leges en milieu

In principe is er voor elk stukje grond in Nederland in een bestemmingsplan vastgelegd welke activiteiten hierop mogen worden gepleegd. Bedrijfsmatige activiteiten worden in een gemeentelijke legesverordening in 6 milieubelastingcategorieën verdeeld, waarop de legeshoogte wordt bepaald.

Bouwstoffenbesluit

Het bouwstoffenbesluit geeft regels ter bescherming van bodem en oppervlaktewater voor het hergebruik van bouwstoffen in civieltechnische werken (weg-, water-, wegen- en utiliteitsbouw). Zij verdeelt de te hergebruiken bouwstoffen in de volgende drie categorieën.

- a. Schone grond: grond die bepaalde samenstellingswaarden niet overschrijdt.
- b. Categorie 1 bouwstof: geen overschrijding van vastgestelde waarden zonder dat isolerende maatregelen worden genomen.
- c. Categorie 2 bouwstof: idem als 1, maar waarbij alleen door het nemen van isolerende maatregelen de normen niet worden overschreden.

Regeling Europese afvalstoffenlijst (Eural)

Deze lijst geeft aan welke afvalstoffen als gevaarlijk afval moeten worden beschouwd en vervangt vanaf 8 mei 2002 drie Nederlandse besluiten inzake afvalstoffen, zoals de BAGA. De stoffen worden in twee categorieën verdeeld, waarbij onder andere wordt gewerkt met een concentratiegrens.

Besluit opslag ondergrondse tanks (BOOT)

Dit besluit verbiedt het opslaan van vloeistoffen in ondergrondse tanks buiten inrichtingen, behalve voor huishoudelijk afvalwater en geeft regels voor het verwijderen of onklaar maken van tanks. In principe moet elke ondergrondse tank die niet aan de regels voldoet, worden verwijderd. Voor tanks binnen inrichtingen worden regels gesteld, waaronder een onderzoeksplicht van de bodem vóór ingebruikname en het stellen van zekerheid. Deze zekerheidsstelling (€ 225.000 per tank, maximum aansprakelijkheid € 2.250.000) kan worden vervangen door het afsluiten van de zogenoemde BOOT-polis.

Commissie Preventie van Rampen (CPR)

Deze commissie geeft onder andere normen uit voor de opslag van (gevaarlijke) stoffen, waarnaar in de regelgeving wordt verwezen.

Wet Milieugevaarlijke Stoffen (WMS)

Deze bestaat uit een registratiebesluit en een Cadmiumbesluit. Het Vuurwerkbesluit is sinds 1 maart 2002 losgekoppeld van deze wet.

Handhavingsaspecten

In principe zijn er twee wijzen van handhaving die apart, maar ook gezamenlijk kunnen worden gebruikt: bestuursrechtelijk en strafrechtelijk.

Bij bestuurlijke handhaving wordt gesproken over de wijze waarop het bevoegd gezag (gemeente, provincie, waterschappen, etc.) een overtreder van regels kan dwingen hieraan te voldoen. Het bevoegd gezag heeft de bevoegdheid tot het betreden van inrichtingen, het voordere van inlichtingen en het inzien van zakelijke gegevens en bescheiden, het onderzoeken van voertuigen en hun lading alsmede het nemen van monsters. De op te leggen sancties kunnen variëren van bestuursdwang (bevoegd gezag neemt na een termijn zelf maatregelen en verhaalt de kosten), dwangsom en het intrekken van een vergunning.

Bij strafrechtelijke handhaving wordt vervolging ingesteld in verband met de overtredingen van het milieurecht, waarbij straffen kunnen worden opgelegd op basis van het Wetboek van Strafrecht en/of de Wet op de economische delicten. Straffen kunnen uiteenlopen van: gevangenisstraf, boete, verbeurdverklaring (van in beslaggenomen goederen), ontzetting uit rechten of het ontnemen van wederrechtelijk verkregen voordeel.

Een accountant is verplicht aan de opsporingsambtenaren inzage in zijn dossier te verschaffen en desgewenst het dossier over te leggen.

2. Milieu(jaar)verslag, maatschappelijk verslag en verificatie

In Nederland zijn zo'n 250 bedrijvenlocaties aangewezen die een wettelijke verplichting opgelegd hebben gekregen om jaarlijks een milieuvorslag te schrijven. Dit verslag bestaat uit twee delen, een overheidsverslag dat binnen 3 maanden na afloop van het kalenderjaar moet worden ingeleverd en een publieksverslag dat binnen 6 maanden moet verschijnen. Alle overige verslaggeving is onverplicht.

Naast het milieujaarverslag bestaat het maatschappelijk verslag, waarin niet alleen wordt ingegaan op de milieuaspecten, maar waarin tevens over bedrijfseconomische aspecten en over sociaal-ethische aspecten wordt gerapporteerd. In dit verband wordt gesproken over 'triple p' reporting; people, planet & profit.

Er zijn diverse internationale (onverplichte) richtlijnen, die bij deze verslaggeving worden gebruikt. Wij noemen hier GRI-guidelines (Global Reporting Initiative), normen voor werkplekken waar ook ter wereld (SA8000), milieunormen zoals EMAS, ISO 14000 of normen voor sociaal-ethische aspecten (AA1000).

Verificatie is niet (wettelijk) verplicht, doch de wet is reeds voorbereid op verplichte verificatie in de toekomst.

3. Milieuaansprakelijkheid en verzekering

MAS en MSV

Tot 1997 bestond de MAS-polis, een aanvulling op de normale bedrijfsaansprakelijkheidsverzekering, waarbij milieuaansprakelijkheid naar derden kon worden verzekerd. Milieuschade was enerzijds onverzekerd, anderzijds was de verzekering ervan over diverse polissen verdeeld. Problemen met de MAS-polis waren met name dat schade aan de eigen locatie niet kon worden verzekerd en de noodzaak van een aansprakelijkheidsstelling met de hieraan gekoppelde langdurige juridische procedures.

Met ingang van 1998 heeft de MSV-polis (MilieuSchadeVerzekering) zijn intrede gedaan en zijn alle verzekeringsmaatschappijen aangevangen met schrappen van milieuaansprakelijkheid uit de bestaande brand- en bedrijfsaansprakelijkheidsverzekeringen. Dit houdt in dat zonder een MSV-polis in de komende jaren geen milieuaansprakelijkheid meer is verzekerd. Een van de grote voordelen van de MSV-polis is dat het aantonen van de causaliteit van handeling en schade voldoende is voor uitkering, uiteraard binnen voorwaarden en voor maximaal verzekerde bedragen, zonder langlopende aansprakelijkheidsprocessen. Ook kan op deze polis de eigen locatie worden verzekerd.

Soorten

De verzekering kent vijf soorten, afhankelijk van het soort bedrijf. Hierdoor kunnen ook tijdelijke locaties worden verzekerd, zoals dat voorkomt bij bijvoorbeeld tunnelbouw of een huisschilder. De overige verschillen bevinden zich in de mate van dekking bij diverse oorzaken.

4. Milieusubsidies en faciliteiten

Vrije afschrijving milieu-investeringen (VAMIL)

Deze regeling is in principe bedoeld voor ondernemers die investeren in nieuwe bedrijfsmiddelen. Jaarlijks wordt een lijst uitgegeven waarop aangewezen investeringen worden gemeld. Melding dient te geschieden binnen 3 maanden na investering bij bureau IRWA (zie adressenlijst) inclusief accountantsverklaring.

Het voordeel bestaat uit liquiditeit en rente, aangezien toekomstige belastingteruggaven eerder worden ontvangen. Deze regeling is gebudgetteerd, waardoor aanvragen later in het jaar de kans lopen niet te worden gehonoreerd.

Energie-investeringsaftrek (EIA)

Deze regeling lijkt op de VAMIL, zoals de uitgifte van een jaarlijkse lijst, maar heeft als voordeel dat een vast percentage van 55% van de netto investering (dus na aftrek van eventuele andere subsidies) in mindering mag worden gebracht op de fiscale winst. De EIA-lijst bestaat uit twee delen, waarbij een onderscheid is gemaakt in generieke en specifieke investeringen. Samenloop met VAMIL is toegestaan.

Indien sprake is van voortbrengingskosten wordt de investeringsdatum gesteld op de eerste dag van het kwartaal volgende op dat waarin de eerste kosten zijn gemaakt, voor zover het middel dan nog niet in gebruik is genomen. Vanaf de dag van ingebruikname of forfaitair vastgestelde investeringsdatum start de driemaandentermijn van indiening. Ook deze regeling is gebudgetteerd, waardoor aanvragen later in het jaar de kans lopen niet te worden gehonoreerd. Vooraf informeren bij de IRWA (zie adressenlijst) is raadzaam.

Milieu-investeringsaftrek (MIA)

Deze regeling lijkt op de EIA, waarbij echter percentages van 15, 30 of 40 fiscaal kunnen worden toegepast. De MIA kan niet worden toegepast in samenloop met de EIA, wel met de VAMIL. Op het MIA-formulier kan meteen ook toepassing van de VAMIL worden aangevraagd.

Energiepremieregeling (EPR)

Deze regeling geeft een vaste subsidiebijdrage voor investeringen in zonne-energiesystemen, boilers en warmtepompen in de woningbouw.

De premie wordt uitsluitend uitgekeerd aan de eigenaar, huurder of verhuurder, niet aan de projectontwikkelaar of aannemer. Zie voor nadere informatie de Uitvoeringsregeling Energiepremies (Wet belastingen op milieugrondslag).

Subsidieregeling Energievoorzieningen in de non-profit en bijzondere sectoren (EINP)

Deze regeling kan worden gezien als de EIA-regeling voor de non-profitsector. Genoemde sectoren zijn onder andere stichtingen, verenigingen, kerkgenootschappen en natuurlijke personen en ondernemers die een windturbine willen kopen. De EIA-lijst is van toepassing, waarbij ook energieadvies in combinatie met een investering wordt gesubsidieerd. Subsidie bestaat uit 14,5 tot 18,5% van de investeringskosten, voor windturbines 20% en energieadvies tot 100%. Uitvoering door Senter (zie adressenlijst). De aanvraag moet zijn ingediend voordat de verplichtingen inzake de investering zijn aangegaan.

Groen beleggen (als onderdeel van maatschappelijke beleggingen)

Groene fondsen investeren middelen van alle soorten investeerders in duurzame energieprojecten, waarbij de rente ongeveer 1,5% onder de marktrente ligt. Voor deze fondsen geldt een vrijstelling in box 3 in de inkomstenbelasting en een extra heffingskorting van 1,3%. Een rendement van een gewoon fonds (belast met 1,2%) moet vergeleken met een groen fonds (extra 1,3% rendement) derhalve minimaal 2,5% per jaar meer opbrengen om hetzelfde rendement op te leveren.

CO2-reductieplan

Subsidiemogelijkheden van 40% voor het MKB (30% voor andere bedrijven) en voor duurzame energie zelf 45%. Nadere informatie bij het projectbureau CO2-reductieplan in Zwolle. Uitvoering door Senter (zie adressenlijst).

Overige milieusubsidies

Deze nationale en Europese subsidies kunnen worden verdeeld in: demonstratieprojecten, marktintroductieprojecten en reguliere investeringsprojecten. Uitvoering door Novem, Senter en EG-liaison (zie adressenlijst).

5. Milieuheffing (Grondwaterbelasting)

Dit betreft een belasting op de hoeveelheid onttrokken grondwater, uitgevoerd door de belastingdienst.

Bijlage B

Literatuur

- Basisboek Milieukunde, J.J. Boersema e.a. (red), Boom, 1991
- Bodemsanering van bedrijfsterreinen, Ing. J. Verschuren, 1994
- Externe verslaggeving in theorie en praktijk, Prof. dr. M.N. Hoogendoorn RA (red), Elsevier, 2001
- Informatieblad nieuwe bedrijvenregeling voor bodemsanering 2001, VROM
- Financieringswijzer Duurzame Energie, Novem
- Milieu & accountant, J.H. Blokdijk RA, Limperg Instituut, 1992
- Milieuaansprakelijkheid en verzekering, E.J.D. Leenderts AA MA, PAO college syllabus, Universiteit van Amsterdam, 1997
- Milieurecht in de praktijk, D. van der Meijden, Wolters Noordhoff, 2000
- Milieuschade en financieel verslag, H.J. Bremmers, Kluwer, 1995
- Milieutermen voor studie en beroep, C.G. van de Watering, Sdu, 1995
- Milieu-wijzer, bedrijfschap Horeca en Catering
- PolyMilieu zakboekje, PBNA, 1994

Bijlage C

Adressen en websites voor nadere informatie

Duurzame energie, Projectbureau

Postbus 10, 6800 AA Arnhem

Telefoon 026-3557400

www.duurzame-energie.nl

Duurzame Energie, Informatiecentrum

Postbus 12, 6800 AA Arnhem

Telefoon 0900-9892

www.duurzame-energie.nl

Economische Zaken, Ministerie van

Bezuidenhoutseweg 30, 2594 AV Den Haag

Telefoon 070-3798910

www.ez.nl

EG-liaison

Postbus 30732, 2500 GS Den Haag

Telefoon 070-3467200

www.egl.nl

FO-Industrie

Postbus 18505, 2502 EM Den Haag

Telefoon 070-3451415

www.fo-industrie.nl

GRI

www.globalreporting.org

IRWA, Bureau

Postbus 3338, 4800 DH Breda

Telefoon 076-5227277

www.vamil.nl

Milieu-Accountancy, Vereniging voor

P/a Koninklijk NIVRA
A.J. Ernstraat 55, Postbus 7984
1008 AD Amsterdam
Telefoon 020-3010352
www.nivra.nl

Milieuverslagensite

www.milieuverslagen.com

Nederlands Instituut van Registeraccountants, Koninklijk (NIVRA)

A.J. Ernstraat 55, Postbus 7984, 1008 AD Amsterdam
Telefoon 020-3010301
www.nivra.nl

Nederlandse Orde van Accountants-Administratieconsulenten (NOvAA)

Nieuwe Parklaan 25, Postbus 82491, 2508 AG Den Haag
Telefoon 070-3383600
www.novaa.nl

Novem

Postbus 8242, 3503 RE Utrecht
Telefoon 030-2393493
www.novem.nl

Senter

Postbus 10073, 8000 GB Zwolle
Telefoon 038-4553553
www.senter.nl
www.co2reductie.nl (projectbureau CO2-reductieplan)

VROM, Ministerie van

Bureau Persoonlijke Voorlichting
Postbus 20951, 2500 EZ Den Haag
Telefoon 070-3395050
www.minvrom.nl

Meer informatie

Voor meer informatie en met vragen over het accountantsberoep kunt u zich wenden tot:

**Koninklijk Nederlands Instituut
van Registeraccountants (NIVRA)**

Bezoekadres:

A.J. Ernststraat 55

1083 GR Amsterdam

tel: 020 - 301 0 301

fax: 020 - 301 0 302

e mail: nivra@nivra.nl

<http://www.nivra.nl>

Postadres:

Postbus 7984

1008 AD Amsterdam

Vormgeving: Compass Point, Wormer

Milieu

diagnose-instrument

**Koninklijk Nederlands Instituut
van Registeraccountants**

Bezoekadres
A.J. Ernststraat 55
1083 GR Amsterdam
telefoon: 020 - 301 03 01
fax: 020 - 301 03 02
e-mail: nivra@nivra.nl
<http://www.nivra.nl>

Postadres
Postbus 7984
1008 AD Amsterdam

©NIVRA 2003
03.24.082